

А. В. Вейбер, М. В. Кублій *

АРХЕОЗООЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФАУНІСТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ПОСЕЛЕННЯ XI—XIII СТ. ОГРІНЬ 8

У дослідженні наведено видове визначення кісткових решток тварин пам'ятки XI—XIII ст. Огрінь 8, за матеріалами дослідження 2018 р. Результати визначення дозволяють реконструювати деякі елементи тваринництва, мисливського промислу та рибальства мешканців поселення.

Ключові слова: археозоологія, Огрінь 8, XI—XIII ст.

Вступ

Півострів Огрінь розташований у Самарсько-му р-ні м. Дніпро. Лісисті узбережжя та доступ до вод найбільш повноводної річки місцевості робило територію півострова придатною для заселення племенами мисливців: збирачів мезоліту, неоліту та населення культур енеолітичної доби. За часів Середньовіччя ця місцевість являла собою стратегічно важливе місце, адже розміщувалася в межах торгівельного річкового шляху.

Територія півострову являє собою піщане утворення на гранітних рядах, які існували вздовж р. Дніпро та перетинали її впоперек утворюючи пороги. Піщана поверхня півострову сприяла формуванню балок та насипів дюнного походження.

Низка пунктів з культурними шарами різного часу в цій місцевості була відкрита під час Дніпробудівської експедиції 1929—1932 рр. археологом М. О. Міллером (Miller 1935, с. 162—178). Група пам'яток, розташованих в північно-західній частині узбережжя півострову, отримали восьмий номер. Зважаючи на те, що береги півострова поступово розмивалися

річковими водами, постала потреба у систематичному дослідженні археологічних пам'яток, розташованих в межах його території. Таким чином, у післявоєнний період Огрінь 8 досліджував археолог А. В. Добровольський (Телєгін 2000, с. 3—88). Об'єктами його дослідження стали матеріали азово-дніпровської неолітичної культури. Він зауважив сліди перепалених органічних решток, які в подальшому будуть інтерпретовані як елементи конструкції мезолітичних жител. Починаючи з 1973—1990 рр. систематичними дослідженнями мезолітичного поселення культури кукрек займалася експедиція на чолі з Д. Я. Телегіним. Активну участь в польових роботах та публікації матеріалів пам'ятки приймали Л. Л. Залізняк, а з 1978 р. Д. Ю. Нужний. Результатом багаторічних досліджень стало відкриття десяти напівземлянкових мезолітичних жител (Залізняк 2018, с. 3—19).

У зв'язку із поступовим розмиванням піщаних берегів р. Дніпро а також із можливістю забудови території узбережжя, постала потреба у проведенні контрольних археологічних польових досліджень. У липні 2018 р. під керівництвом Л. Л. Залізняка та за участю студентів Національного університету «Києво-Могилянська академія» було організовано експедицію задля виявлення можливих мезолітичних жител або цінних об'єктів наступних історичних періодів.

Для уточнення стратиграфії півострову, а також пошуку нових об'єктів, було зачищено берегову лінію довжиною в 60 м. Внаслідок такої зачистки було виявлено об'єкти періоду XI—XIII ст. та культурні шари періоду енеоліту та неоліту. Для їх ретельного дослідження було закладено розкоп 1. Об'єкти середньовічного часу являли собою господарчі ями. Найбільш численний матеріал було виявлено у заповненні об'єкта «В».

У східній частині півострову було закладено розкоп 2. У ньому було виявлено насичений

* ВЕЙБЕР Аліна Віталіївна — аспірантка кафедри археології НаУКМА, провідний інженер відділу палеонтології ННПМ НАНУ, ORCID 0000-0002-5178-498X, *Lusyleakey@gmail.com*

КУБЛІЙ Михайло Васильович — аспірант кафедри археології НаУКМА, ORCID 0000-0002-9824-3144, *myhajlo.kublij@gmail.com*

знахідками культурний шар середньовічного часу. Вглиб півострова було закладено шурфи для пошуку мезолітичних землянок. З них 23 шурфи розміром $1,8 \times 1,0$ м глибиною 2,0—2,2 м та 38 шурфів $1,0 \times 1,0$ м. За допомогою ручного буру в шурфах здійснено зондування поверхні задля виходу на культурний шар та об'єкти мезолітичного часу. Пошук об'єктів мезолітичного часу дав мінімальні результати у вигляді поодиноких знахідок крем'яних виробів, які походили із заповнень вже досліджених у попередні роки землянок.

Основний матеріал представлений керамічними виробами — фрагментами горщиків, які дозволили поточнити датування поселення та поглибити нижню межу його існування до XI ст. До імпортованих речей варто віднести стінки амфор (Якобсон 1979). Такі амфори були розповсюдженим типом тарного посуду в досліджуваний період. Металеві вироби представлені гачками та фрагментами лез ножів. Висока концентрація знахідок фрагментів скляних браслетів вказує на заможність мешканців поселення. Результати археологічних досліджень пам'ятки були опубліковані Л. Л. Залізняком (2019).

Увага цього дослідження зосереджена на опрацюванні археозоологічного матеріалу. Кістки різних класів тварин були виявлені в об'єкті «В» розкопу 1 та культурному шарі XI—XIII ст. розкопу 2. Більшість з них являють собою кухонні відходи мешканців поселення. Археозоологічні дослідження є невід'ємною частиною опису та публікації матеріалів археологічних пам'яток, що підкреслює актуальність вивчення цієї групи матеріалів.

Історія вивчення фауністичних решток в межах Огрінського півострова пов'язана, насамперед, із визначенням складу фауни наповнення жителем мезолітичного часу. Видове визначення фауни землянок здійснила В. І. Бібікова (Телегін 2000, с. 3—88). Під час польових робіт Д. Я. Телегін також відібрав матеріали часів Київської Русі, опис яких здійснив А. О. Козловський. Фауністичні рештки ссавців київоруського шару визначив О. П. Журавльов. Результати досліджень були опубліковані в монографії (Козловський 1992). За результатами визначення О. П. Журавльова, найбільша кількість фрагментів кісток належала свійським видам тварин, а саме корові *Bos taurus*, козі *Capra hircus*, вівці *Ovis aries* та коню *Equus caballus*. Значно менша частина кісток належала диким видам тварин: ведмедю *Ursus arctos*, кабану *Sus scrofa*, козу-

лі *Capreolus capreolus* та оленю *Cervus elaphus* (Козловський 1992).

Аналіз орнітофауни середньовічного поселення здійснили Л. В. Горобець та І. В. Матлаєв. Згідно з результатами видового визначення кісток птахів, найбільше промислове значення відігравали дикі качки. Менший відсоток належав свійським птахам: гусці *Anser domesticus* та курці *Gallus gallus* (Gorobets, Matlaev 2014, р. 66—70).

Матеріали і методи дослідження

Вибірка кісток тварин, яка є об'єктом цього дослідження, становить 2053 ф-ти. У ній ссавцям належить 1732 од. (84 %), риbam 366 од. (17,4 %), птахам 11 од. (0,5 %). До випадкових знахідок можна віднести 2 од. пластронів болотяної черепахи (0,1 %). Опрацювання кісток ссавців належить М. В. Кублію, риб — А. В. Вейбер, птахів — Л. В. Горобцю.

Дослідження здійснювалося згідно з методичними рекомендаціями для археозоологів авторства Е. Райц та Е. Вінг (Reitz, Wing 2008). Опис деталей стану збереженості матеріалу піданий згідно з рекомендаціями Й. Фернандез-Яво, П. Ендрюс та А. Береншмейер (Fernandez-Javo, Andrews 2016; Behrensmeyer 1978, с. 150—162). Морфометричні показники були зняті згідно з методикою Ангели фон ден Дріш (Driesh 1976). Визначення віку ссавців тварин здійснювалося за методикою Енні Гранд та Яна Колда (Kolda 1936; Grant 1978). Визначення віку оленів було здійснено за методикою С. В. Шостака (1998).

Для видового визначення кісткових решток риб та птахів було використано порівняльну колекцію відділу палеонтології ННПМ НАНУ. Додатковим джерелом видового визначення риб був атлас авторства В. Раду (Radu 2005). Визначення віку та реконструкція довжини риб здійснювалася за методикою В. Лебедєва (Лебедев 1960). Для позначення загальної кількості визначених фрагментів використане скорочення NISP — загальна кількість визначених фрагментів та MNI — мінімальна кількість особин.

Результати дослідження

Кістки ссавців у більшості випадків є кухонними відходами. На їх фрагментах виявлено сліди від розрубування або перебування у вогні. Найбільш важливою для господарства групою були свійські тварини, кісткові рештки

яких займають у вибірці найбільший відсоток 1054 од. (61 %). Менша кількість кісток 48 од. (4,0 %) належить диким тваринам (табл. 1).

Найбільша кількість фрагментів 581 (52,7 %) кісток належить корові. Найбільш поширеними анатомічними елементами, які представлені у вибірці, є ребра, зуби, хребці та трубчасті кістки тварини. За допомогою промірів великомілкових та п'ясничних кісток було з'ясовано висоту в холці корів, яка варіювалася в межах 109—122,7 см. За висотою тварин в холці екземпляри із Огріні 8 найбільш характерні для груп корів Середнього Подніпров'я та Золотої орди, виокремленіх Н. Г. Тимченко (1972) для матеріалів поселень середньовічного часу. Вікові групи представлені дорослими (adult) та молодими (subadult) особинами. Патологічні зміни внаслідок гіпоплазії виявлені на двох екземплярах зубів корови. Сліди характерної

стерності прикореневих ділянок, яка виникає внаслідок споживання жорсткої рослинності, було зафіксовано на трьох зразках різцевих зубів корови.

Друга за численністю група кісток свійських тварин 387 од. (35 %) належить дрібній рогатій худобі — козі та вівці. З них шість кісток належить вівці та дві козі. Найбільше фрагментів належить ребрам, зубам, щелепам та трубчастим кісткам цих тварин. Серед вікових груп найбільша кількість кісток належить дорослим особинам, також 35 кісток молодим особинам. Більшість із молодих особин дрібної рогатої худоби були забиті у віці близько 1,5 року. Групу дорослих тварин становлять особини близько 5 років, з них найстарша тварина була віком 6,5 років. Сліди патологічних змін внаслідок гіпоплазії були виявлені на одному зубі. Внаслідок промірів п'ясткових кісток овець було

Таблиця 1. Видовий список ссавців поселення

Table 1. Species representation of mammals at the settlement

Вид	Кількість кісток (од.)	Відсоткова кількість (%)		
		від усіх кісток	від визначених	від домашніх тварин
<i>Bos Taurus</i>				
Корова	581	33,5	52,7	54,9
<i>Ovis aries/Capra hircus</i>				
Вівця-коза (зокрема окрім вівця і кози)	387 (6 i 2)	22,3	35,1	36,67
<i>Sus domestica</i>				
Свиня	78	4,5	7	7,39
<i>Equus caballus</i>				
Кінь	8	0,46	0,72	0,76
<i>Canis familiaris</i>				
Собака	3	0,17	0,27	0,28
Усього домашніх	1057			100
<i>Canis lupus/Canis familiaris</i> Вовк-собака	9	0,52	0,81	
<i>Alces alces</i>				
Лось	5	0,29	0,45	
<i>Cervus elaphus</i>				
Олень європейський	7	0,4	0,64	
Представники родини Оленеві				
<i>Cervidae gen. et sp.</i>	5	0,29	0,45	
<i>Lepus europeus</i>				
Заєць	2	0,1	0,18	
<i>Castor fiber</i>				
Бобер	1	0,05	0,09	
<i>Mustela putorius</i>				
Тхір лісовий	16	0,92	1,45	
Усього диких	46			
Невизначені	631	36,4		
Всього визначених	1101	63,6	100	
Разом	1732	100		

встановлено висоту у холці для двох особин — 61 та 66 см.

Кісток домашньої свині нараховано 78 од. (7,0 %). Анатомічно — це нижні щелепи, зуби та елементи черепної коробки тварини. З них 24 од. кісток належать молодим особинам. Частина свиней була забита у віці до двох років, з них одна особина у віці близько 6 місяців.

Кістки коня становлять вісім од. (0,72 %), це фрагменти ребер, зубів та трубчастих кісток. Всі кістки належали дорослим особинам, одна

з них була семирічною. За допомогою промірів п'ясної кістки вдалося з'ясувати висоту в холці для однієї особини коня, а саме 139 см. За класифікацією морфотипів коней В. О. Вітта, тварина належала до середньорослої групи (Вітт 1955, с. 163—205) (табл. 2).

Рештки собаки представлені трьома метаподіальними кістками та однією фалангою.

У господарстві мешканців поселення мало місце полювання. Серед диких тварин найбільша група кісток належить представ-

Таблиця 2. Проміри деяких кісток ссавців

Table 2. Measurements of some mammals' bones

Вид	Анатомічна частина, промір	Варіаційний ряд, мм	Кількість екземплярів	Відповідна висота тварини в холці, см	Середнє арифметичне (абсолютне) відхилення, мм (для висоти в холці, см)	«Виправлене» середнє квадратичне відхилення, мм (для висоти в холці, см)
Корова	Зуб M_3 , найбільша довжина	34,1—45,7	9		3,58	4,49
	Зуб M_3 , найбільша ширина	14,9—18,6	9		1,06	1,33
	Таз, довжина кульшової западини таза	67—73,6	2		3,30	4,67
	Плечова, ширина нижнього кінця	77,2	1		—	—
	Променева, найбільша довжина	265,5—276	2	114—118,7	5,25 (для висоти в холці 2,35)	7,42 (для висоти в холці 3,32)
	Променева, ширина верхнього кінця	72,2—90,3	6		5,20	6,76
	Променева, ширина нижнього кінця	66—73,8	3		2,80	3,93
	Велика гомілкова, ширина нижнього кінця	60,3—69,7	3		3,93	5,14
	П'ясток, найбільша довжина	180,7—191	2	109—115,2	5,15 (для висоти в холці 3,10)	7,28 (для висоти в холці 4,38)
	Плесно, найбільша довжина	215,3—230,2	2	114,7—122,7	7,45 (для висоти в холці 4,00)	10,54 (для висоти в холці 5,66)
Вівця	I фаланга, найбільша довжина	52—66,7	12		3,92	4,79
	II фаланга, найбільша довжина	34,3—44,1	8		2,54	3,39
Кінь	П'ясток, найбільша довжина	124,9—134,9	2	61—65,9	5,00 (для висоти в холці 2,45)	7,07 (для висоти в холці 3,46)
	Плесно, найбільша довжина	129,2	1	58,6	—	—
	П'ясток, найбільша довжина	216,5	1	138,8	—	—
	П'ясток, ширина діафіза	35,4	1		—	—
	П'ясток, ширина верхнього кінця	50,1	1		—	—
	П'ясток, ширина нижнього кінця	48,5	1		—	—

никам родини оленеві — оленю, лосю та козулі. Окрім м'ясної продукції, в господарстві цінувалися роги тварин, які використовувалися з ремісникою метою. У невеликій кількості виявлено рештки зайця, бобра та тхора лісового; хутро цих тварин мало господарську цінність.

Основу господарства мешканців середньо-вічного поселення було розведення свійських тварин за для отримання м'ясної та молочної продукції. На більшості кісток ссавців спостерігаються сліди розрубування. Характерні сліди розрубування спостерігаються на ребрах коня, що може свідчити про присутність його у раціоні мешканців поселення. На багатьох кістках ссавців сліди поділу є на обох краях. Середні розміри кісток, зокрема ребер, коливаються в межах 7,5 см та 11,5 см. Такий спосіб поділу туші міг бути пов'язаний як із процесом приготування страв, так і з розміром кухонного посуду, який використовувався мешканцями поселення. Деякі метаподіальні кістки корови були розрубані за для споживання кісткового мозку. Така ситуація може свідчити про кризові періоди в часи існування поселення. В колекції наявна невелика кількість кісток зі слідами обпалу. Цілком імовірно, що це може свідчити про спосіб приготування м'яса на відкритому вогнищі.

Три фрагменти рогових відростків оленя, які мають вичищену ззовні поверхню, сліди характерних спилів та надрізів можна вважати заготовками, які були виготовлені за допомогою пилки, надфіля та ножа. Подібні предмети доволі часто трапляються на пам'ятках періоду Середньовіччя (Сергєєва 2012, с. 118—125) (рис. 1).

Кістки птахів представлені такими видами, як домашня курка та гуска. До випадкових знахідок варто віднести три кістки сороки. Всі кістки птахів походять з об'єкта «В». Наявність медулярної тканини в кістці курки вказує на те, що вона була забита в період виношування яєць (табл. 3).

До випадкових знахідок варто віднести дві одиниці пластрону болотяної черепахи.

Через безпосередню близькість середньо-вічного поселення XI—XIII ст. до річок Дніпро та Самара були створені сприятливі умови для розвитку риболовного промислу. Свідченням цього є висока концентрація кісток риб серед матеріалів пам'ятки. У вибірці виявлено 366 од. кіток прісноводних риб, які теж є кухонними відходами. Стан збереженості матеріалу досить добрий для визначення їх виду.

Рис. 1. Фрагменти рогу оленя, відходи ремісничої продукції

Fig. 1. Fragments of deer antlers, the waste of the processing

Повністю збереглися хребці та фрагменти черепа риб.

У вибірці виявлені риби придонних і поверхневих ділянок річки. Вони представлені 12 видами, які належать до 5 родин. Деякі з них, наприклад, представники родини осетрових, на сьогодні в Дніпрі не живуть. Осетер та білуга були прохідними видами для річок України, які зазвичай мігрували у річку під час нересту дівічі на рік — з березня до червня та з вересня до січня. Інші види є типовими для сучасної іхтіофауни р. Дніпро (Мовчан 2009, с. 47—85) (табл. 4).

Виходячи з відомостей про розміри риб та відсотку їх кісток, можна вважати, що важлива роль належала таким рибам як сом, щука, представникам родів коропових та осетрових. М'ясо цих риб має хороші смакові властивості та є дуже поживним. Розділка туші риби проходила в межах поселення, адже у вибірці представлені кістки черепної коробки риб та плавці. Більшість кісток риб мають великі розміри, що свідчить про їх походження від дорослих особин. Така ситуація може вказувати на можливість відбору риб більшого розміру під час риболовлі (табл. 5).

Основним джерелом для реконструкції способів рибальства є знахідки знарядь лову. Під час дослідження 2018 р. було виявлено металевий рибальський гачок. Традиційна ловля сома пов’язана з використанням великих гачків з принадою (Сабанеев 1959). Зазвичай для різних

поселень одного віку знаряддя лову риби були однотипними, деякі з них, наприклад сітка, використовуються і сьогодні. Серед знахідок знарядь лову на поселеннях XI–XII ст. виявляють тягарці для сітей, гарпуни з одним або кількою зубцями та риболовні гачки. Можливо, в той

Таблиця 3. Птахи та рептилії поселення

Table 3. Species representation of birds and reptiles at the settlement

Клас	Вид	NISP	MNI	Походження
Птахи	<i>Gallus domesticus</i> Курка домашня	3	2	Об’єкт В
	<i>Anser domestica</i> Гуска домашня	3	1	Об’єкт В
	<i>Pica pica</i> Сорока	3	1	Об’єкт В
	Загалом визначено птахів	9		
Aves indet.		2		
Рептилії	<i>Emys orbicularis</i> Черепаха болотяна	2	1	Розкоп 2, глибина 0–20

Таблиця 4. Видовий склад іхтіофауни поселення

Table 4. Species representation of fishes at the settlement

Родина	Вид	NISP	MNI	%	Походження
Cyprinidae Коропові	<i>Cyprinus carpio</i> Короп	15	3	10	Об’єкт В
	<i>Rutilus rutilus</i> Плітка	5	3	3,2	Об’єкт В
	<i>Carassius carassius</i> Карась	2	2	1,3	Об’єкт В
	<i>Tinca tinca</i> Лин	4	3	2,6	Об’єкт В
	<i>Abramis brama</i>	3	1	2	Об’єкт В
	Ляць				
	<i>Blicca bjoerkna</i> Плоскирка	1	1	0,6	Об’єкт В
	<i>Chondrostoma nasus</i> Подуст	1	1	0,6	Об’єкт В
	<i>Scardinius erythrophthalmus</i> Краснопірка	1	1	0,6	Об’єкт В
	Cyprinidae gen. et sp. Коропові	27	—	17,7	Об’єкт В
Percidae Окуневі	<i>Sander lucioperca</i> Судак	5	2	3,2	Об’єкт В
	<i>Perca fluviatilis</i> Окунь	2	2	1,2	Об’єкт В
	Percidae gen. et sp.	5	—	3,2	Об’єкт В
Esocidae Шукові	<i>Esox lucius</i> Шука	13	6	8,5	3 них 11 ф-тів з об’єкта В і 2 ф-ти з розкопу 2
	<i>Silurus glanis</i> Сом	61	15	40	3 них 36 ф-тів з об’єкта В і 6 ф-тів з розкопу 2
Acipenseridae Осетрові	Acipenseridae gen. et sp. Осетрові	5	2	3,2	3 них 3 ф-ти з об’єкта В і 2 ф-ти з розкопу 2
Загалом визначено		152	—	41	
Teleostei indet. (Не визначено)		214	—	59	

час існували пастки для риб, виготовлені з сітей та дерев'яних жердин. Для вилову риб, які розповсюджені у поверхневих водах, наприклад, коропа, ляша, в'язя, карася, найкраще підходить сітка. Великих риб краще ловити гарпуном або величими гачками (Горбаненко, Ковальчук 2017, с. 99–109). Риба була важливим елементом раціону середньовічного християнізованого населення в період релігійних постів, коли споживання м'яса було небажаним.

Роль рибальського промислу підкреслюють знахідки виробів з кісток риби. Серед матеріалів пам'ятки Огрінь 8 було виявлено два хребці сома та один хребець щуки зі штучно вирізаними отворами всередині (рис. 2). З об'єкта «В» походить один хребець сома та щуки, другий хребець сома походить з культурного шару розкопу 2. З огляду на розмір хребців сома, вони належали різним особинам віком понад 12 та 13 років, довжиною 148 та 151 см. Анатомічно хребці походять від грудної та хвостової частини хребта. Діаметр хребців 2,8 та 3,3 см. Отвір хребця з об'єкта «В» має овальну форму 0,8 × 1,0 см, в іншого хребця форма отвору округла 0,9 × 0,9 см. Отвори могли бути зроблені за допомогою ремісничого різця або ножа. Хребець щуки походить із хвостової частини хребта риби, яка була довжиною 35 см. Сам хребець розміром 0,6 × 0,7 см, а отвір на ньому менше 1 мм. Незважаючи на невеликі розміри, все ж він більший ніж природній, який залишається від спинномозкового каналу. За нашим припущенням цей отвір міг бути просвердлений людиною.

Контекст виявлення хребців не дає можливості для інтерпретації функціонального призначення виробів. Хребці риб, зокрема щук, з отворами не раз знаходять на пам'ятках різного часу (Горбаненко та ін. 2018, с. 15–24). Зокрема в Україні аналогічні хребці риб були описані з пам'ятки вельбарської культури Хрінники та з матеріалів монастиря в Дубно (XVI ст.) (Gorobets et al. 2017, с. 80–98). Хребці риб з отворами, які походять з археологічних пам'яток Польщі, були описані та ката-

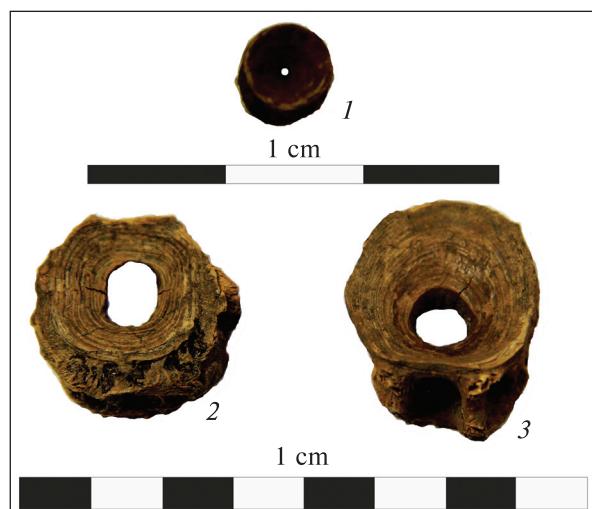

Рис. 2. Перфоровані хребці риб: 1 — щука; 2—3 — сом
Fig. 2. The fish vertebrae with perforation: 1 — pike; 2—3 — sheatfish

логізовані археозоологом Д. Маковецьким. В археологічних матеріалах середньовіччя хребці сома з отворами описані в контексті дослідження міської забудови міст Познань та Гнезно. В обох випадках вони були знайдені під час археологічних досліджень споруд сакрального призначення — базиліки у Познані та каплиці у Гнезно. Це дозволило припустити, що в польських вибірках середньовіччя вони використовувались як розаріїв для ритуальних потреб. Дослідник підтверджує цю думку зображенням рибалки в процесі молитви — картини авторства середньовічного португальського художника Нуно Гонсалвеша (Nuno Gonçalves) (1420–1490). На картині «Поліптих святого Вінсента» зображений чоловік, який тримає в руках розарій, виготовлений із хребців сома (Makowiecki, Makowiecka 2017, с. 343–345).

Цілком можливо, що виявлені на поселенні Огрінь 8 перфоровані хребці риб мали різне функціональне призначення. Хребець щуки міг бути декоративним елементом, наприклад частиною намиста. Аналогічні намистини були описані з пам'ятки Хрінники. Призначення перфорованих хребців сома невідо-

Таблиця 5. Реконструкція довжини та віку деяких особин риб
Table 5. Reconstruction of the length and age of some fish individuals

Вид	Елемент скелета	Кількість екземплярів	Довжина тіла (см)	Вік (років)
<i>Cyprinus carpio</i>	Vertebra precaudalis	1	45,6	4
<i>Carassius carassius</i>	Vertebra abdominals	2	35–42	3
<i>Esox lucius</i>	Vertebra precaudalis	2	35–75	4–5
<i>Silurus glanis</i>	Vertebra	12	62–166	3–17

ме, адже немає жодних безпосередніх вказівок на сферу їх використання. Можна припустити, що вони виступали елементом розарю для реалітійних потреб чи рахівниць на зразок *abacus* для процесу обрахунків під час здійснення торгівельних операцій. Можливо, подальші знахідки перфорованих хребців краще проліть світло на способи їх використання.

Висновки

Здійснене дослідження дозволило розкрити деякі особливості тваринництва, а також мисливського і рибальського промислів мешканців середньовічного поселення. Згідно з результатами дослідження, провідна господарча роль належала тваринництву. Зокрема важливу роль відігравало розведення корів, свиней та дрібної рогатої худоби. М'ясо цих тварин використовувалось в кулінарних цілях, про що свідчать характерні сліди розрубування на кістках. Частину господарства становило полюдовання на диких тварин. Заготовки відростків рогу оленя підтверджують розвиток косторізного ремесла на поселенні.

Розташування середньовічного поселення на узбережжі річок Дніпра і Самари сприяло розвитку риболовлі. Серед археозоологічного матеріалу пам'ятки кістки риб займають важомий відсоток. Кістки більшості риб мають великий розмір, що може свідчити про спеціальний відбір великих особин під час рибальства. Серед них було виокремлено 12 видів, які належать до п'яти родин. Найбільше промислове значення мали такі види риб, як сом, щука, судак, короп. Важливість рибної продукції підкреслюють знахідки виробів — перфорованих хребців сома та щуки.

Отримані результати доповнили дані попередніх дослідників, які в різний час займалися вивченням фауністичних решток з археологічних пам'яток півострова Огрінь.

Колектив авторів щиро вдячний за консультації та допомогу у визначенні риб О. М. Ковальчуку.

- Витт, В. О. 1955. Лошади Пазырыкских курганов. *Советская археология*, 16, с. 163-205.
Горбаненко, С. А., Ковальчук, О. М. 2017. Риболовецький промисел ранніх слов'ян Середнього Подніпров'я (за матеріалами городища Монастирок). *Археологія*, 1, с. 99-109.
Горбаненко, С. А., Гошко, Т. Ю., Дзенеладзе, О. С., Ковальчук, О. М., Милашевський, О. С., Нестеровський, В. А., Панікарський, А. В., Сергєєва, М. С.

2018. Намисто вельбарської культури з Хрінників. *Археологія*, 2, с. 80-98.
Залізняк, Л. Л. 2018. Мезолітичні мисливці і рибалки за матеріалами поселення Огрінь 8. *Археологія*, 3, с. 3-19.
Залізняк, Л. Л. 2019. «Град Русичів ім'ям Пересічень» у м. Дніпро та археологічні реалії. *Археологія*, 1, с. 95-104.
Козловський, А. О. 1992. *Історико-культурний розвиток Південного Подніпров'я в IX—XIV століттях*. Київ: Наукова думка.
Лебедев, В. Д. 1960. *Пресноводная четвертичная ихтиофая на Европейской части СССР*. Москва: Наука.
Миллер, М. О. 1935. Памятники родового общества на Игренском полуострове. *Проблемы и исследования докапиталистических обществ*, 9-10, с. 162-178.
Мовчан, Ю. В. 2009. Риби України (таксономія, номенклатура, зауваження). *Збірник праць зоологічного музею*, 40, с. 47-85.
Сабанеев, А. П. 1959. *Жизнь и ловля пресноводных рыб*. Київ: Издательство сельскохозяйственной литературы.
Сергєєва, М. С. 2012. Косторізна справа у давньому Колодяжні. *Археологія*, 3, с. 118-125.
Телегін, Д. Я. 2000. Огрінське поселення на Подніпров'ї та проблема житло будування в мезоліті Східної Європи. *Старожитности степового Причорномор'я та Криму*, 8, с. 3-88.
Тимченко, Н. Г. 1972. *К истории охоты и животноводства в Киевской Руси (Среднее Поднепровье)*. Київ: Наукова думка.
Шостак, С. В. 1988. *Определение возраста европейского благородного оленя*. Минск: Ураджай.
Якобсон, А. Л. 1979. *Керамика и керамическое производство средневековой Таврики*. Ленинград: Наука.
Behrensmeyer, A. K. 1978. Taphonomic and ecologic information from bone weathering. *Paleobiology*, 4 (2), p. 150-162.
Driess A. 1976. A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. *Peabody Museum Bulletin* 1, c. 1-137.
Fernandez-Javlo, Y., P. Andrews. 2016. *Atlas of taphonomic identification*. Switzerland: Springer.
Gorobets, L. V., I.V. Matlaev. 2014. Birds from the old east Slavic settlement «Igren 8» (12th–13th century AD; Ukraine). *Вісник Дніпропетровського університету. Біологія. Екологія*, 22 (1), с. 66-70.
Gorobets, L.V., Kovalchuk, O. M., Pshenichny, Yu. L., Veiber, A. V. 2017. Animals in Kitchen Waste of the Dubno Holy Transfiguration Monastery (Ukraine) From the Time of its Construction (15th-16th Century AD). *Proceedings of the National Museum of Natural History*, 15, p. 15-24.
Grant, A. 1978. Variation in dental attrition in mammals and its relevance to age estimation. *Research problems in zooarchaeology*, 3, с. 103-106.
Kolda, J. 1936. *Srovnávací anatomie zvířat domácích se zřetelem k anatomii člověka*. Brno: Novina.
Makowiecki, D., M. Makowiecka. 2017. Kręgi, paciorki, wisiorki, talismany, czyli przyczynki do poznania pozarytualnego znaczenia ryb ludow prahistorycznych I wczesnohistorycznych na ziemiach polskich. *Gemma Gemarum: studia dedycowane*. 1, Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
Radu, V. 2005. *Atlas for the identification of bony fish bones from the archaeological sites*. Bucaresti.
Reitz, J. E., Wing, E. S. 2008. *Zooarchaeology*. Cambridge: Cambridge University press.

Надійшла 19.03.2020

A. B. Вейбер¹, M. B. Кублий²

¹Аспирантка кафедры археологии НаУКМА, ведущий инженер отдела палеонтологии ННПМ НАНУ, ORCID 0000-0002-5178-498X, lusyleakey@gmail.com

²Аспирант кафедры археологии НаУКМА, ORCID 0000-0002-9824-3144, myhajlo.kublij@gmail.com

АРХЕОЗООЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАУНИСТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ ПОСЕЛЕНИЯ XI—XIII В. ИГРЕНЬ 8

Полуостров Игремь находится в Самарском районе г. Днепр. Его выгодное географическое положение стало причиной заселения этой местности еще с древнейших времен. Археологическое изучение этой территории началось еще в 1930 гг. В окрестностях полуострова были найдены памятники времен мезолита, неолита, бронзового века и непосредственно Средневековья. Из-за эрозии берега полуострова, а также возможной застройки его территории возникла необходимость проведения контрольных раскопок. В июле 2018 г. экспедицией под руководством Л. Л. Зализиака при участии студентов Национального университета «Киево-Могилянская академия» были проведены раскопки с целью поиска археологических объектов. Результатом исследований стало обнаружение культурного шара и объектов XI—XIII в., а также была детализирована стратиграфия территории полуострова. Найденный материал состоит из фрагментов керамических изделий, амфор, металлических ножей и рыболовных крючков. Высокая концентрация находок фрагментов стеклянных браслетов свидетельствует о относительном достатке жителей поселения.

Объектом данного исследования выступает археозоологический материал. Наибольший процент костей принадлежит домашним животным — корове, свинье, коню и мелким парнокопытным — козе и овце. Объектами охотничьего промысла были олени, лоси, косули. Их рога использовались в ремесленных целях. Одним из важных промыслов жителей поселения было рыболовство. На поселении представлено 12 видов рыб из пяти семейств. Наиболее промышленное значение имели такие виды рыб, как сом, щука, судак и карп. Найдены перфорированные позвонки сомов и щуки подтверждают значимость рыболовного промысла для жителей полуострова. Полученные результаты дополнили данные предыдущих исследований и способствовали реконструкции некоторых сфер хозяйственного развития средневекового поселения.

Ключевые слова: археозоология, Средние века, поселение, Игремь 8.

Alina V. Veiber¹, Mykhailo V. Kublji²

¹PhD student of the National University of “Kyiv-Mohyla academy”, Department of Archaeology, leading engineer paleontology department of NMNH NAS of Ukraine, ORCID 0000-0002-5178-498X, lusyleakey@gmail.com

²PhD student of the National University of “Kyiv-Mohyla academy”, Department of Archaeology, ORCID 0000-0002-9824-3144, myhajlo.kublij@gmail.com

ANALYSIS OF THE ARCHAEOZOOLOGICAL MATERIAL FROM XI—XIII CENTURIES SETTLEMENT IHREN 8

The Ihren peninsula is situated in the Samara district of Dnipro city. The advantageous geographical location in the lower reaches of the Dnieper River basin was conducive to the habitation of this place in the course of Mesolithic time. From the beginning of 1930-ies, archaeological sites of Mesolithic, Neolithic, Bronze Age and namely Medieval time on the territory of the peninsula were discovered and excavated. In the case of the river erosion and potential building development on its territory, the archaeological excavations have become a necessity. In July 2018, the excavation work of the archaeological expedition of the National University of “Kyiv-Mohyla academy” was held. The head of the expedition was prof. L. Zalizniak. During the process of research, the peninsula stratigraphy was clarified and some objects and cultural strata of XI—XIII centuries were discovered. The materials found consisted of ceramics fragments, amphorae, metal knife blades and fishing hooks. A high concentration of glass bracelets indicates the wealth of the settlement’s inhabitants.

The object of this research is animal bones, which were found in the context of cultural strata of XI—XIII centuries. The biggest percentage of bones belongs to domestic animals, such as cows, pigs, small-hoofed animals, such as sheep and goats. Red deer, elk, roe deer were the objects of hunting strategy. Their horns were used for bone tools and handcraft. Fishing was one of the important branches of the economy. 12 fish species from 5 families were identified from the fish bones, the most valuable of which belong to the sheefish, pike, sander and carp. Almost all of the fish bones were big in size. It can be possible during big fish selection in the process of fishing. The perforated fish vertebrae emphasize the important role of fish production. The results supplement previous researches and give a base for the reconstruction of certain aspects of settlement economy.

Ключевые слова: археозоология, Середні століття, поселення, Іхрен 8.

References

- Vitt, V. O. 1955. Loshadi Pazyrskikh kurganov. *Sovietskaya arkheologiya*, 16, p. 163-205.
- Gorbanenko, S. A., Kovalchuk O. M. 2017. Fishery of Early Slavs in Dnipro River Middle Region (Based on Materials from Monastyrok Hill-fort). *Arheologia*, 1, p. 99-109. <https://doi.org/10.15407/archaeologyua2017.01.099>
- Gorbanenko, S. A., Goshko, T. Yu., Dzeneladze, O. S., Kovalchuk, O. M., Milashevski, O. S., Nesterovski, V. A., Panikarski, A. V., Sergeeva, M. S. 2018. Beads of the Wielbark Culture from Khrinnyky. *Arheologia*, 2, p. 80-98. <https://doi.org/10.15407/archaeologyua2018.02.080>
- Zalizniak, L. L. 2018. Mesolithic Hunters and Fishermen of Dnipro Rapids Area (Nadporizhzhia) by the Materials of Ihren 8. *Arheologia*, 3, p. 3-19. <https://doi.org/10.15407/archaeologyua2018.03.003>
- Zalizniak, L. L. 2019. "Rus City Named Peresichen" in Dnipro City and Archaeological Reality. *Arheologia*, 1, p. 95-104. <https://doi.org/10.15407/archaeologyua2019.01.095>
- Kozlowski, A. O., 1992. *Istoryko-kulturnyi rozyvitok Pivdennoho Podniprovya v IX-XIV stolittiiakh*. Kyiv: Naukova dumka.
- Lebedev, V. D. 1960. *Presnovodnaya chetvertichnaya ikhtiofauna Evropeyskoi chasti SSSR*. Moskva: Nauka.
- Miller, M. O. Pamiatniki rodovoho obschestva na Ihrenskom poluostrove. *Problemy i issledovaniya docapitalisticheskikh obschestv*, 9-10, p. 162-178.
- Movchan, Yu. V. 2009. Ryby Ukrayiny (taxonomia, nomenklatura, zauvazhennia). *Zbirnyk prats zoologichnoho museyu*, 40, p. 47-85.
- Sabaneyev, A. P. 1959. *Zhizn i lovia presnovodnykh ryb*. Kyiv: Izdatelstvo selskokhozjajstvennoi literatury.
- Sergeeva, M. S. 2012. Bone Carving in Ancient Kolodiazhyn. *Arheologia*, 3, p. 118-125.
- Telehin, D. Ya. 2000. Ohrinskie poselennia na Podnoprivii ta problema zhytlobuduvannia v mesoliti Skhidnoii Evropy. *Starozhytnosti stepovoho Prychornomoria ta Krymu*, 8, p. 3-88.
- Tymchenko, N. G. 1972. *K istorii okhoty i zhivotnovodstva v Kiyevskoi Rusi (Srednieie Podneprovie)*. Kyiv: Naukova dumka.
- Shostak, S. V. 1988. *Opredelenie vozrasta evropeiskogo blagorodnogo olenia*. Minsk: Uradzhaj.
- Yakobson, A. L. 1979. *Keramika i keramicheskoye proizvodstvo srednievekovoi Tavriki*. Leningrad: Nauka.
- Behrensmeyer, A. K. 1978. Taphonomic and ecologic information from bone weathering. *Paleobiology* 4 (2), p. 150-162.
- Driesch A. 1976. A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. *Peabody Museum Bulletin* 1, p. 1-137.
- Fernandez-Javlo, Y., Andrews, P. 2016. *Atlas of taphonomic identification*. Switzerland: Springer.
- Gorobets, L. V., Matlaev, I. V. 2014. Birds from the old east Slavic settlement "Igren 8" (12th-13th century AD; Ukraine). *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Biologija. Ecologia*, 22 (1), p. 66-70.
- Gorobets, L.V., Kovalchuk, O. M., Pshenichny, Yu. L., Veiber, A. V. 2017. Animals in Kitchen Waste of the Dubno Holy Transfiguration Monastery (Ukraine) From the Time of its Construction (15th-16th Century AD). *Proceedings of the National Museum of Natural History*, 15, p. 15-24. <http://doi.org/10.15407/vnm.2017.15.015>
- Grant, A. 1978. Variation in dental attrition in mammals and its relevance to age estimation. *Research problems in zooarchaeology*, 3, p. 103-106.
- Kolda, J. 1936. *Srovnávací anatomie zvířat domácích se zřetelem k anatomii člověka*. Brno: Novina.
- Makowiecki, D., Makowiecka, M. 2017. Kregi, paciorki, wisiorki, talismany, czyli przyczynek do poznania pozarytualnego znaczenia ryb ludow prahistorycznych I wczesnohistorycznych na ziemiach polskich. *Gemma Gemarum: studia dedycowane*. 1, Poznan: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Radu, V. 2005. *Atlas for the identification of bony fish bones from the archaeological sites*. Bucaresti.
- Reitz, J. E., Wing, E. S. 2008. *Zooarchaeology*. Cambridge: Cambridge University press.